

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE
ARCHEOGRAPHIC COMMISSION
MYKHAILO HRUSHEVSKY INSTITUTE
OF UKRAINIAN ARCHEOGRAPHY AND SOURCE STUDIES

UKRAINIAN ARCHEOGRAPHIC YEAR BOOK

NEW SERIES

ISSUE 21/22

•

UKRAINIAN
ARCHEOGRAPHIC
COLLECTION

VOLUME 24/25

Kyiv
UKRAINIAN PROPYLAEA
2018

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
АРХЕОГРАФІЧНА КОМІСІЯ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА
ІМ. М. С. ГРУШЕВСЬКОГО

УКРАЇНСЬКИЙ АРХЕОГРАФІЧНИЙ ЩОРІЧНИК

НОВА СЕРІЯ
ВИПУСК 21/22

•

УКРАЇНСЬКИЙ
АРХЕОГРАФІЧНИЙ
ЗБІРНИК

ТОМ 24/25

Київ
УКРАЇНСЬКІ ПРОПІЛІ
2018

Видання засноване у 1926 р., відновлене у 1992 р.

“Український археографічний щорічник” (вип. 21–22) включає аналітичні статті, присвячені багатьом проблемам української та світової історіографії, і публікації джерел з історії давньоруських часів, литовсько-польського періоду XIV–XVII ст., епохи козаччини, новітньої історії тощо. У збірнику проаналізовано архівні збірки родини Любомирських, Міністерств внутрішніх та закордонних справ Української Народної Республіки, особові фонди південноукраїнських істориків, Євгена Коновальця, документи діячів Української автокефальної православної церкви та ін. До наукового обігу вводяться джерела з історії Гетьманщини, зокрема відписка Василя Голіцина про Коломацьку раду 1687 р., гетьманські універсали Данила Апостола, документи до біографії Григорія Граб’янки, а також листування Людмили Старицької, Михайла Гаврилка, Михайла Грушевського, Євгена Онацького, Романа Бжеського та ін. У рубриці “Пам’ятки історіографії” публікуються архівні тексти: виступ Ярослава Дашкевича на Республіканській археографічній нараді 1988 р. і збережені матеріали до статті Василя Дубровського, написаній у 1944 р., про відносини Богдана Хмельницького з Османською імперією. Розглянуто проблемні питання зі сфрагістики, суспільно-політичної, богословської думки, громадського та академічного життя в Україні. Видання доповнено добіркою рецензій і нотаток.

Для науковців, викладачів історії, учителів, студентів і всіх, хто цікавиться історичним минулим України.

Редакційна колегія:

Георгій ПАПАКІН (*головний редактор*),
Олександр МАВРІН (*заступник головного редактора*),
Геннадій БОРЯК, Віктор БРЕХУНЕНКО, Дмитро БУРІМ,
Ігор ГИРИЧ, Любов ДУБРОВІНА, Мирон КАПРАЛЬ,
Надія МИРОНЕЦЬ, Юрій МИЩИК, Всеволод НАУЛКО,
Ольга ТОДІЙЧУК, Василь УЛЬЯНОВСЬКИЙ, Ярослав ФЕДОРУК

Редколегія тому:

Ярослав ФЕДОРУК (*голова редколегії*),
Ігор ГИРИЧ, Володимир КРАВЧЕНКО, Ольга ТОДІЙЧУК,
Валентин КАВУННИК (*відповідальний секретар*)

Зареєстровано Міністерством юстиції України 30 квітня 2009 р.

Свідоцтво: Серія КВ № 15258–3830 Р

Зареєстровано ВАК України як фахове видання з історичних наук у 1999 р.

*Перереєстровано постановою Президії ВАК України від 01.07.2010 р., № 1–05/5
(Бюлетень ВАК України. – К., 2010. – № 7)*

*Затверджено до друку рішенням Вченої ради
Інституту української археографії та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського НАН України
(протокол № 5 від 13 вересня 2018 р.)*

© Археографічна комісія НАН України;
Інститут української археографії та
джерелознавства ім. М. С. Грушевського
НАН України, 2018

Ігор ГИРИЧ (Київ)

**ЄФРЕМОВ СЕРГІЙ. PERSONALIA: ПУБЛІЦИСТИКА
1899–1917 РОКІВ (“ЗНАЧУЩІ ІНШІ”: СТАТТІ, ПОСВЯТИ,
СИЛЬВЕТКИ, НЕКРОЛОГИ, РЕЦЕНЗІЇ, ПОЛЕМІКА):
У 2 Т. – Т. 1 / УПОРЯД. С. Г. ІВАНИЦЬКА. –
ЗАПОРІЖЖЯ; ХЕРСОН: ГРІНЬ Д. С., 2016. – 468 с.**

За 26 років незалежності праць Сергія Єфремова видавалося не так багато, як вони на те заслуговують. Із запланованого Сергієм Гальченком на межі 2010-х в Інституті літератури ім. Т. Шевченка восьмитомника творів С. Єфремова нічого не вийшло. Дивно, але Національна академія наук України навіть не ставить питання про видання повного зібрання творів Сергія Єфремова – людини, яку поруч з М. Грушевським, І. Франком, В. Липинським можна назвати батьком модерної української нації. Його знаменита й архетипна “Історія українського письменства” 1911, 1924 рр. повністю перевидавалася лише за кордоном у Мюнхені¹. Скорочену (без літератури) і редаговану під сучасний правопис версію видав на межі 1990-х М. Наєнко. Вона відразу розійшлася і стала бібліографічною рідкістю². Дивно, але працю, яку вважають каноном українського народницького літературознавства і про яку пишуть від часів В. Дорошенка й М. Зерова до Б. Рубчака й Г. Грабовича, так і не було видано не те що критично, але хоча б фототипічно в сучасній Україні.

Багато для популяризації літературознавчої спадщини видатного історика літератури зробила Елеонора Соловей. Вона у 2002 р. видала з рамена Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАНУ у видавництві “Наукова думка” вибрані наукові праці, розвідки і монографії С. Єфремова³. Перед цим виданням у 1993 р. в її упорядкуванні у скромніших обсягах вийшли літературно-критичні статті Сергія Олександровича⁴. Видавництво “Дніпро” виступило ініціатором амбітної і потрібної серії “Українська літературна думка”. Але, здається, це була перша і остання книга, що у ній вийшла. Шевченкознавчі твори С. Єфремова були видані Е. Соловей та О. Меленчук у видавництві “Україна” в 2008 р.⁵

¹ *Єфремов С.* Історія українського письменства: У 2 т. – Мюнхен, 1989. – Т. 1. – 445 с.; Т. 2. – 495 с.

² *Його ж.* Історія українського письменства / [Ред. і передм. М. К. Наєнка]. – К., 1995. – 686 с.

³ *Його ж.* Вибране: статті, наукові розвідки, монографії / Упоряд., передм., прим. Е. Соловей. – К., 2002. – 757 с.

⁴ *Його ж.* Літературно-критичні статті / Упоряд., передм. прим. Е. С. Соловей. – К., 1993. – 351 с.

⁵ *Його ж.* Шевченкознавчі студії / Упоряд. О. Меленчук; вст. ст. Е. Соловей. – К., 2008. – 368 с.

Книжкових видань публіцистики С. Єфремова з'явилося розмірно більше, а виходили вони пізніше, коли стала зрозумілою актуальність думок С. Єфремова з приводу “мертвої руки” московського більшовизму стосовно української культури – актуальність, особливо відчутна після подій Помаранчевої революції. Блискучого публіциста почали видавати лише на другому десятиріччі років новітньої незалежності. І тут варто згадати двох визначних єфремознавців – М. Цимбалука⁶ та В. Верстюка⁷. Вони, працюючи незалежно один від одного, підготували знамениту публіцистику Сергія Єфремова років Української революції в газеті “Нова Рада”.

Спогади, щоденники, листування Сергія Олександровича за останні двадцятиріччя видавали різні люди. Щоденник радянського часу почав готувати до друку ще керівник видавничого відділу Держархіву України С. Шмельов у 1980-х, а закінчив колектив упорядників під керівництвом Ю. Шаповала⁸. Щоденник дореволюційних часів почав видавати в журнальному варіанті “Молодої нації” Володимир Плачинда, а закінчили – І. Гирич та В. Пономарьов⁹. Листування С. Єфремова і Є. Чикаленка надрукувала найбільший наш чикаленкознавець – Інна Старовойтенко¹⁰. Друкувалися також листовні контакти С. Єфремова з М. Коцюбинським¹¹ та І. Карпенком-Карим¹².

Досі поза зоною дослідницько-видавничої уваги перебували статті С. Єфремова, що носили історико-культурологічний характер. В цілому про Сергія Олександровича як про історика політичного та суспільного життя, неперевершеного майстра біографічного жанру мало написано, якщо взагалі щось писали про нього саме під таким кутом зору. Хоча й “Історія українського письменства”, і шевченкознавство С. Єфремова, і статті про цензуру, і нариси про громадську працю окремих представників суспільного життя України другої половини ХІХ – початку ХХ ст. варто розглядати саме з погляду історико-культурної сфери наукової творчості видатного літературознавця. Не випадково ж він очолював Біографічну комісію ВУАН і керував виданням словника діячів української землі. Більше уваги дослідники приділяють його політичній і громадській діяльності.

Вражає, що донині не створено ґрунтовної наукової біографії С. Єфремова. Існує лише один загального характеру нарис біографії С. Єфремова

⁶ *Його ж.* Початок нової доби: радівська публіцистика (березень–серпень 1917) / Упоряд., передм., прим. М. Цимбалука. – К., 2011. – 383 с.

⁷ *Його ж.* Публіцистика революційної доби (1917–1920 рр.) / Упоряд. В. Верстюк (керівник), Г. Басара-Тилішак, В. Бойко, В. Скальський. – К., 2014. – Т. 1: 9 березня 1917 р. – 28 квітня 1918 р. – 648 с.; Т. 2: 9 травня 1918 р. – 30 травня 1920 р. – 544 с. – (Серія “Бібліотека спротиву, бібліотека надії”).

⁸ *Його ж.* Щоденники, 1923–1929. – К., 1997. – 843 с.

⁹ *Його ж.* Щоденник (1895–1896). Про дні минулі (1876–1907): Спогади / Упоряд., вст. ст. І. Гирича; комент. В. Плачинди, В. Пономарьова, Л. Портнової. – К., 2011. – 790 с.

¹⁰ Євген Чикаленко, Сергій Єфремов. Листування. 1903–1928 роки / Упоряд., вст. ст. І. Старовойтенко; наук. ред. Н. Миронець. – К., 2010. – 384 с.

¹¹ Листи до М. Коцюбинського. – Ніжин, 2002. – Т. 2: Горшовський – Іткін / Упоряд., комент. В. Мазного. – 480 с.

¹² Невідомий Іван Тобілевич (Карпенко-Карий): Листи, п'єси / Упоряд., вст. ст. С. Бронзи. – 2-е вид., перероб. і доп. – Кіровоград, 2012. – 576 с.

РЕЦЕНЗІЇ, ОГЛЯДИ

пера А. Болаболъченка¹³. Але він має більше літературознавчий, ніж науково-історичний характер.

На сьогодні, мабуть, найвидатнішим дослідником публіцистично-біографічного аспекту діяльності С. Єфремова є запорізький історик Світлана Іваницька. Не випадково її цікавить передусім його творчість, яка має історіознавчий характер. Саме такі статті С. Єфремова і збрала в рецензованій книзі Світлана Григорівна. Вона системно підходила до підготовки цієї праці. Написала більше десятка проникливих досліджень про взаємини С. Єфремова з визначними науковцями та громадсько-політичними діячами на межі XIX–XX ст. С. Єфремов творив разом з ними коло людей, що мали спільне думання і громадську дієвість. Стосовно Єфремова як одного з лідерів національно-демократичного руху С. Іваницька запропонувала популярну в західному світі теорію епістемологічного конструктивізму. Використовуючи методологічні напрацювання соціологів П. Бергера, Т. Лукмана, А. Шюца, Світлана Григорівна намагається через мережу соціальних зв'язків С. Єфремова відтворити систему конструювання дійсності та динаміку суспільно-політичних асоціацій, у яких С. Єфремов відігравав провідну роль. Такий науковий інструментарій дозволяє сьогодні дослідникам краще розібратись у складнощах функціонування соціальної структури, яку ми окреслюємо як український національно-визвольний рух.

С. Іваницька використовує методологію визначних американських психологів і соціологів Г. Саллівана й Д. Міда. Останній вводить поняття “узагальненого Іншого” для дослідження феномену діяльності спільноти людей, які присвячують себе громадській праці на ниві зміни свідомісних пріоритетів у широкому загалі людності, засвоєння ними цінностей модерної нації. Технології вписування в модель “значущого Іншого” фігури С. Єфремова та його “героїв” упорядника присвячує в книзі окрему передмову, яка носить теоретико-методологічний характер¹⁴. Таким чином, авторська концепція видання – актуалізація на матеріалах публіцистики С. Єфремова концептів епістемологічного конструктивізму, “історії поколінь”, “інтелектуальної історії” – виглядає логічно виправданою.

На рівні джерелознавчого осмислення цієї проблеми С. Іваницька за останні неповні десять років опублікувала низку статей, в яких простежують рефлексії Сергія Олександровича на твори О. Кониського, М. Драгоманова, кирило-мефодіївців, Б. Кістяківського, М. Коцюбинського та з'ясовуються єфремовські оцінки громадської вартості їхньої праці тощо¹⁵.

¹³ Болаболъченко А. Сергій Єфремов: біографічний нарис. – К., 2010. – 278 с.

¹⁴ Іваницька С. “Значущі Інші” Сергія Єфремова в публіцистиці дореволюційної доби: методологічні та археографічні принципи видання // *Єфремов С. Personalialia: Публіцистика 1899–1917 років.* – Запоріжжя; Херсон, 2016. – Т. 1. – С. 39–51.

¹⁵ *І ж.* Сергій Єфремов versus Богдан Кістяківський: полеміка навколо “політичної спадщини” Михайла Драгоманова (історіографічний аспект) // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2011. – Вип. 31. – С. 309–319; *І ж.* Кирило-Мефодіївське братство в публіцистичній та науковій спадщині Сергія Єфремова // Наук.-практ. конфер., присв. 170-річчю Кирило-Мефодіївського братства: Зб. матер. – К., 2015. – С. 135–142; *І ж.* Михайло Драгоманов як “значущий Інший” у світосприйманні Сергія Єфремова (1890-ті – 1920-ті роки) // Наукові праці істор. ф-ту

Підсумовуючою працею Світлани Григорівни став збірник її статей “Українська ліберально-демократична еліта: «колективний портрет» (кінець XIX – початок XX століття)”¹⁶. На сьогодні Світлана Іваницька об’єктивно одна з найкращих в Україні знавців інтелектуальної суспільної думки другої половини XIX – початку XX ст. Поруч з нею можна ще поставити Тамару Демченко, чернігівську дослідницю цього ж періоду та українського руху українофільського і політичного його етапів. С. Іваницька досліджувала громадівський рух на Наддніпрянщині, Одеську українську громаду, Українську радикально-демократичну партію, ідейні концепції в середовищі українських інтелектуалів, ставлення до федеративних ідей та мовного питання. Крім того, запорізька авторка – поважний дослідник суспільно-політичної персоналістики українського руху. Вона вивчала, крім діяльності С. Єфремова, ще й, передусім у царині публіцистики, творчий доробок інших ключових постатей національно-визвольного руху ліберального напрямку: П. Стебницького, М. Славінського, О. Саліковського, І. Лучицького, М. Грушевського, В. Беренштама, М. Біляшівського, М. Василенка й М. Могилянського.

Тому цілком логічним виглядає бажання Світлани Григорівни видати публікації С. Єфремова, які стосуються персоналістської тематики. До рецензованого видання увійшли різні за жанром тексти Єфремова – як рецензії на видання того чи іншого автора, так і ювілейні статті або некрологи. Також розміщені й історико-культурні шкідці Сергія Олександровича про найвизначніших українських інтелектуалів. До першого тому, який охоплює за алфавітним принципом прізвища осіб від “А” до “К”, залучено 43 персоналії. Загальна кількість розміщених публікацій С. Єфремова – 167. Найбільше місця С. Єфремовим було приділено постатям В. Антоновича (10 публікацій), О. Герцена (4 статті), Б. Грінченка (11 статей), М. Гоголя (9 статей), В. Доманицького (4 замітки), М. Драгоманова (13 статей), П. Житецького (4 публікації), І. Карпенка-Карого (5 позицій), О. Кониського (11 публікацій), по три публікації припадають на В. Короленка, Ф. Корша і М. Костомарова; на І. Котляревського – 12 публікацій, М. Кропивницького – 9 статей, П. Куліша – 6 публікацій. Передруки здійснювалися за газетами та журналами: “Рада”, “Киевская газета”, “Киевская мысль”, “Киевская старина”, “Літературно-науковий вістник”, “Україна”, “Основа”, “Світло”, “Украинская жизнь”, “Русское богатство”, а також за різними меморіальними збірками. Упорядкована збірка подає новий матеріал щодо формування світогляду та літературно-естетичних смаків самого С. Єфремова, взаємин у середовищі

Запорізького національного ун-ту. – 2011. – Вип. 30. – С. 237–244; *її ж.* Постать Олександра Кониського у публіцистиці Сергія Єфремова 1900–1919 років // Сіверянський літопис. – 2015. – № 4. – С. 157–176; *її ж.* Творчий спадок Михайла Коцюбинського в оцінці Сергія Єфремова на сторінках часопису “Книгарь” (1917–1919 роки) // Там само. – 2015. – № 1. – С. 146–153; *її ж.* Українська ліберально-демократична еліта кінця XIX – початку XX ст. в пострадянській гуманітаристиці: історіографічні здобутки та методологічні інновації // Історіографічні дослідження в Україні. – 2013. – Вип. 23. – С. 284–316.

¹⁶ *її ж.* Українська ліберально-демократична еліта: “колективний портрет” (кінець XIX – початок XX століття). – Запоріжжя, 2011. – 452 с.

РЕЦЕНЗІЇ, ОГЛЯДИ

української інтелектуальної еліти, співпраці різних поколінь в українському русі, взаємодії “українського світу” зі світом російської культури, стосунків українських діячів з людьми імперської політики. Справжньою насолодою для читача й потенційним джерелом для лінгвістичних студій є мова текстів С. Єфремова. Зібрані під однією обкладинкою, ці тексти дають нам змогу побачити роль С. Єфремова як одного з фундаторів та класиків національної журналістики.

Хронологічною межею для виявлення персональних публікацій упорядниці обрали початок Української революції 1917–1921 рр. Тому, приміром, не потрапила до збірки стаття С. Єфремова, під аналогічною з “Радою” назвою, “Без синтезу” про П. Куліша, друкowana в “Записках історично-філологічного відділу ВУАН” 1923 р.

Збірку супроводжують короткі біографічні нотатки-біографії персон, про які писав С. Єфремов, у виконанні упорядниці збірки. Ці біографи мають самостійне значення. Іноді тексти біографічних довідок більші за текст самої єфремовської замітки. Головне ж те, що С. Іваницька не повторює в цих текстах загальновідомих енциклопедичних відомостей про реципієнтів С. Єфремова, вони допасовані до текстів літературознавця, часто доповнюючи зміст публікацій Сергія Олександровича.

У другому додатку до книги розміщено ще 22 короткі біографічні згадки. Зокрема тут подано короткі відомості про І. Шрага, В. Міллера, Д. Бантиша-Каменського, І. Деркача, трупу М. Садовського і П. Саксаганського, про М. Качинського, І. Павловського, А. Тесленка, Г. Шерстюка та ін.

Окремим додатком подано бібліографію видань, з яких бралися для друку твори С. Єфремова. Корисною для дослідників є і бібліографія праць С. Єфремова, виданих з кінця 1980-х по 2010-ті роки включно та бібліографія основних досліджень про життя і творчість Сергія Єфремова за останню чверть століття.

Тексти С. Єфремова передані з максимальною археографічною уважністю. Упорядниці намагалася зберегти всі лексичні форми автора, розуміючи, що мова Сергія Олександровича – то вже історична пам’ятка. Єдине, що С. Іваницька осучаснила – це желехівський правопис, яким друкувалися твори С. Єфремова у львівських періодичних виданнях. І це є слушним, бо сам С. Єфремов не був прихильником цього варіанта тодішнього правопису.

Книжку розпочинає докладна і цікава передмова С. Іваницької, в якій підкреслено історико-культурне і громадсько-політичне значення Сергія Єфремова як літературознавця, публіциста й політика¹⁷. Написана вона небайдужим захопленням пером, з великим пієтетом до головного об’єкта дослідження. Поданий у передмові образ Сергія Олександровича змальований так, що, мабуть, і йому самому було б приємно читати. Принаймні про цю передмову не скажеш словами С. Єфремова щодо книжки Шаховської про В. Короленка: “Це просто пристойна біографія та й тільки, і [що] не такої

¹⁷ *Ї ж.* Сергій Єфремов на перехрестях століть // *Єфремов С. Personalia...* – С. 13–38.

[він] вартий”¹⁸. Безперечно, авторка вступу зуміла на гідному рівні донести до читача людську і громадську значущість героя її оповіді.

Усі наукові вступні статті, археографічну передмову, примітки, коментарі та іменний покажчик у книзі виконала Світлана Іваницька. Їй допомагав у копіюванні текстів та здійснив літературну редакцію молодий сучасний єфремознавець Тарас Єрмашов.

Лишається лише пошкодувати, що через складні фінансові умови читач так за рік і не побачив другого тому публіцистичної збірки творів С. Єфремова, що включає персоналії від літери “Л” до “Я”, тому, вже опрацьованого упорядницею¹⁹. Але слід зазначити, що С. Іваницька активно продовжила свою публікаторську роботу і підготувала (спільно з Т. Демченко) до друку збірку публікацій С. Єфремова з журналу “Книгарь” за 1917–1920 рр. Залишається побажати шановній упорядниці успіхів у її шляхетній праці – поверненні славного імені С. Єфремова в усій його багатогранності українському народові.

---

¹⁸ Там само. – С. 49.

¹⁹ Цей другий том містить різножанрові тексти С. Єфремова, присвячені 68-ми особам (письменникам, поетам, драматургам, публіцистам, науковцям, митцям, артистам, юристам, педагогам, економістам, громадсько-культурним та політичним діячам); це О. М. Лазаревський, П. О. Лашкар'юв, Ф. Г. Лебединцев, В. М. Леонтович, В. В. Лесевич, Л. П. Ліницька, М. П. Левицький, М. В. Лисенко, В. У. Лозинський, Л. С. Мартович, Г. О. Мачтет, І. М. Миклашевський, М. К. Михайловський, К. П. Михальчук, І. С. Нечуй-Левицький, С. Д. Ніс, П. І. Ніщинський, В. П. Обнинський, М. І. Павлик, К. Ф. Паньківський, М. І. Петров, Д. П. Пильчиков, О. О. Потєбня, І. М. Полторацький, Т. Р. Рильський, О. О. Русов, П. К. Саксаганський, М. Є. Салтиков-Щедрін, А. П. Свидницький, М. Т. Симонов, Л. П. Скочковський, І. І. Срезневський, Л. М. Толстой, Леся Українка, О. Ю. Федькович, І. Я. Франко, М. С. Шашкевич, Т. Г. Шевченко, Г. П. Шерстюк, Я. М. Шульгин, О. В. Юркевич, П. Ф. Якубович та ін.

ЗМІСТ

1. АРХЕОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

<i>Іван Сияк</i> . Присяжний список найманого війська Гетьманщини 1718 року як історичне джерело	9
<i>Світлана Потапенко</i> . Матеріали фондів Відділу рукописів Російської національної бібліотеки (м. Санкт-Петербург) до історії Слобідської України кінця XVIII – початку XX століть: загальний огляд ...	18
<i>Наталія Черкаська</i> . Документи Дубенського архіву Любомирських з колекції Київського відділу Російського військово-історичного товариства	31
<i>Олександр Музичко</i> . Особові фонди південноукраїнських істориків як джерело дослідження історіографічного процесу на території Південної України другої половини XIX – 20-х років XX століття	67
<i>Валентин Кавунник</i> . Реконструкція й інформаційний потенціал архівів міністерств закордонних та внутрішніх справ УНР (1918–1921)	81
<i>Дмитро Бурім, Юрій Черченко</i> . Огляд документів фонду Євгена Коновальця в Архіві Осередку української культури і освіти у Вінніпезі	101
<i>Ірина Преловська</i> . Особові справи діячів Української автокефальної православної церкви: збереженість, актуалізація та інформаційний потенціал: (На матеріалах фонду № 3984 ЦДАВО України, м. Київ)	119
<i>Володимир Ковальчук</i> . Основні виконавчі документи УПА та запілля	135

2. ПАМ'ЯТКИ ІСТОРІОГРАФІЇ

<i>Галина Сварник</i> . Виступи Ярослава Дашкевича на Археографічній нараді 1988 року	151
<i>Ярослав Дашкевич</i> . Стан і завдання української археографії: виступ на республіканській нараді 6 грудня 1988 р., Київ	158
Коментарі (<i>Галина Сварник</i>)	167
Додатки	172
<i>Ярослав Федорук</i> . Василь Дубровський – дослідник відносин Богдана Хмельницького з Османською імперією і Кримським ханством	180
<i>Василь Дубровський</i> . Богдан Хмельницький і Туреччина: (З приводу статей проф. Я. Рипки)	193
Коментарі (<i>Ярослав Федорук</i>)	253

3. СФРАГІСТИКА

<i>Ігор Ситий</i> . З історії сфрагістики Лівобережної України (Друга половина XVIII – перша чверть XX століття)	263
<i>Ірина Скоцилас</i> . Печатки порошницького деканату Перемишльської греко-католицької єпархії кінця XVIII – початку XX століть	273
<i>Лідія Сухих</i> . Про сфрагістичну і нумізматичну колекції Вадима Модзалевського	288

4. ІСТОРИЧНІ СТАТТІ

<i>Іван Дивний</i> . Кілька зауважень до початкової історії Києво-Кирилівської церкви: (спроба інтерпретації джерел)	301
<i>Назар Білецький</i> . Зміст титулів “князь” і “княжа” в руських актах XIV – початку XVII століть	340
<i>Надія Кравченко</i> . Мисливство ранньомодерного часу в світлі Литовських статутів	352
<i>Андрій Заяць</i> . Війти у волинських містах XVI – першої половини XVII століть	369
<i>Марина Кравець, Віра Ченцова</i> . Султан відповідає козакам: До історії двох грамот Мегмеда IV до Богдана Хмельницького (1650–1651)	397
<i>Тетяна Котенко</i> . Академік Ізмаїл Срезневський про переклад Пилипом Морачевським книг Нового Завіту українською літературною мовою середини XIX століття	440
<i>Олена Бачинська</i> . Сезонне відхідництво на Південь України та його вплив на повсякденне життя козаків Наддніпрянської України наприкінці XIX століття (За спостереженнями парафіяльних священників)	458
<i>Валентина Піскун</i> . Дипломат Юрій Коцюбинський: світло і тіні радянського більшовизму	464
<i>Георгій Папакін</i> . Внесок М. П. Василенка в розвиток археографії та архівної справи в Україні	482
<i>Володимир Потульницький</i> . Проблема українсько-російського співіснування в українській політичній думці міжвоєнної доби (1918–1939)	491
<i>Тайса Сидорчук</i> . Павло Скоропадський та Омелян Пріцак: до історії взаємостосунків та співпраці	525
<i>Анатолій Синило</i> . Музейні збірки Мінська у Картотеці власності мистецьких об’єктів (1945–1952) Мюнхенського центрального збірного пункту	539

5. ДЖЕРЕЛА

<i>В’ячеслав Корнієнко</i> . Автограф-графіті княжого мечника Сави у Софії Київській	621
<i>о. Назар Заторський</i> . Елементи “Послання Мисаїла” в “Посланні митрополита Йосифа до Папи Олександра VI”	625
<i>Володимир Кравченко</i> . Документи кінця XVI – початку XVII століть до історії волинського містечка Литовежа і його замку	653

<i>Микола Крикун.</i> Документи про надання пустині Умань у власність Валентію Александрові Калиновському 1609 року	698
<i>Олександр Алмазов.</i> Відписка боярина Василя Голіцина про Коломацьку раду 1687 року	713
<i>Володимир Пришляк.</i> Гетьманські універсали Данила Апостола у збірці Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького	722
<i>о. Юрій Мицик.</i> Незнані документи до біографії Григорія Граб'янки	733
<i>Ольга Гураль.</i> Листи Людмили Старицької до батьків (1880-ті – початок 1890-х років)	746
<i>Інна Тарасенко.</i> Невідомі листи Михайла Гаврилка до Андрія Жука (1910–1912)	770
<i>Віталій Тельвак.</i> Листи Михайла Грушевського до Михайла Сперанського (1924–1928)	787
<i>Тетяна Радієвська, Тетяна Себта, Світлана Сорокіна.</i> Документи свідчать: вивезення на захід збірок Крайового музею до- і ранньої історії в Києві у 1943–1945 роках	799
<i>Тамара Демченко, Світлана Іваницька.</i> Історія створення “Української малої енциклопедії” у листуванні Євгена Онацького і Романа Бжеського (1957–1968)	861

6. РЕЦЕНЗІЇ, ОГЛЯДИ

<i>Андрій Стародуб.</i> “Джерела” та “витоки” автокефалії Православної церкви в Польщі [Andrzej Borkowski, archimandryt. Między Konstantynopolem a Moskwą. Źródła greckie do autokefalii Kościoła prawosławnego w Rzeczypospolitej (1919–1927). – Białostok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2015. – 252 s.]	897
<i>Вікторія Сергієнко.</i> Підгайці та Підгаєччина. Науково-краєзнавчий збірник / Упоряд. Степан Колодницький. – Тернопіль: Астон, 2017. – Вип. 2. – 800 с.	904
<i>Олександр Музичко.</i> Крупницький Б. Зі спогадів історика / Упоряд., вст. стаття, ком. Д. Гордієнка / Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. – К., 2017. – 144 с.	907
<u>Всеволод Наулко.</u> Потульніцький В. Корона та ціна. Історіософія династичної історії Центрально-Східної Європи IX–XVIII століть. – Львів: Видавничий дім “Наутілус”, 2018. – 304 с.; іл.	911
<i>Ігор Гирич.</i> Наукове товариство імені Шевченка: Енциклопедія / Відп. ред. О. Купчинський. – Львів, 2012. – Т. 1: А–Бібл. – 600 с.; Львів, 2014. – Т. 2: Бібл–Вес. – 616 с.; Львів, 2016. – Т. 3: Вес–Глин. – 620 с.	917
<i>Ігор Гирич.</i> Єфремов Сергій. Personalia: Публіцистика 1899–1917 років (“Значуші Інші”: статті, посвяти, силуетки, некрологи, рецензії, полеміка): в 2 т. – Т. 1 / Упоряд. С. Г. Іваницька. – Запоріжжя; Херсон: Гринь Д. С., 2016. – 468 с.	921

7. MISCELLANEA

Московський “Часовник” Івана Федорова та Петра Мстиславця 1565 року із зібрання Музею історії міста Києва (<i>Тетяна Люта</i>)	929
До історії магдебурзького права у містечку Трипілля в XVI столітті (<i>Наталя Білоус</i>)	932
Родовід українських шляхтичів Дяковських з Поділля 1696 р. (<i>о. Юрій Мицик</i>)	937
Лист-клопотання М. Костомарова до міністра народної освіти, графа Д. Толстого про дозвіл студіювати архівні матеріали з “Истории Пугачевского бунта” та офіційна відповідь (До життєпису кабінетного вченого початку 1870-х років) (<i>Олексій Ясь</i>)	943
До листування Федора Вовка з Іваном Франком (<i>Валерій Старков</i>)	947
Любомир-Роман Іванович Винар (1932–2017) (<i>Ігор Гирич</i>)	950
Осип Степанович Зінкевич (1925–2017) (<i>Ігор Гирич</i>)	961
Віктор Кирилович Чумаченко (1956–2017) (<i>Микола Кучеренко, Микола Сергієнко</i>)	968